

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ

N. Peters, Die soziale Fürsorge im Alten Testament. Paderborn. Bonifacius-Druckerei 1936 (92 S). RM. I. 80.

Ὁ ῥωμαιοκαθολικὸς συγγραφεὺς τῆς μετὰ χειρὸς μελέτης, εἰς τῶν ἐπιφανεστέρων Γερμανῶν ἐρευνητῶν τῆς Π. Διαθήκης ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν πηγῶν, ὧν τυγχάνει κάτοχος ὅσον ὀλίγοι, πραγματεύεται περὶ τῆς κοινωνικῆς προνοίας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ. Σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ δεσπόζοντος ζωηροτάτου κοινωνικοῦ διαφέροντος ἐπὶ τὸ ἐν τῷ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἐπικρατοῦν κοινωνικὸν πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης, ἅτινα, ὡς παρατηρεῖ, θὰ ἀποτελεῶσιν ἔσσει τὴν βᾶσιν τῆς κοινωνικῆς προνοίας καὶ τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης παντὸς λαοῦ καὶ πάσης χώρας. Τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς πραγματείας ταύτης, ἣτις διαιρεῖται εἰς ἕξ κεφάλαια. Καὶ ἐν μὲν τῷ α' τούτων ἐξετάζεται τὸ κοινωνικὸν δίκαιον καθόλου, ἐν δὲ τῷ β' γίνεται λόγος περὶ ἰδιοκτησίας καὶ τῆς διανομῆς αὐτῆς κατὰ τὴν Π. Δ., ἐν τῷ γ' περὶ τοῦ ἐν τῷ ἑδαφικῷ δικαίῳ τῆς Π. Δ. ἐκδηλουμένου κοινωνικοῦ πνεύματος, ἐν τῷ δ' περὶ τῆς οἰκογενειακῆς προνοίας, ἐν τῷ ε' περὶ τῆς ἀτομικῆς προνοίας καὶ ἐν τῷ ς' περὶ τῆς προνοίας διὰ τὰς διαφόρους τάξεις τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν Π. Δ. Ἐπακολουθοῦσι τὸ συμπέρασμα τῆς μελέτης, παρατηρήσεις, βιβλιογραφία καὶ πίναξ πραγμάτων. Τῆς ἀμέσου ἀπολογητικῆς καὶ πολεμικῆς ὁ σ. θεωρεῖ, εὐλόγως, προτιμότεραν τὴν ἀπλὴν καὶ ὅσον ἔνεστιν ἀντικειμενικὴν ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων, τοῦλάχιστον διὰ τοὺς ἐντίμους ἀντιπάλους. Καίτοι ἡ πραγματεία προορῖζεται δι' εὐρύτερους κύκλους, οὐχ ἦτιον ὅμως ἱκανοποιεῖ ἐπαρκῶς καὶ τὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὸν διαφέρον τοῦ εἰδικοῦ καὶ ἀναγινώσκειται ὑπὸ πάντων εὐαρέστως καὶ μετὰ ὠφελείας πολλῆς.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

M. Rehm, Textkritische Untersuchungen zu den Parallelstellen der Samuel-Königsbücher und der Chronik (Alttestam. Abhandlungen herausgegeben von Prof Dr A. Schulz. B. XIII, Heft 3). 1937. Münster, Aschendorff (X + 148 S) RM 7.50.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς μετὰ χεῖρας διατριβῆς, τῇ προτροπῇ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ J. Goettsberger, τοῦ διαπρεποῦς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου ῥωμαιοκαθολικοῦ καθηγητοῦ τῆς Π. Διαθήκης, ἀσχολεῖται ἐνταῦθα περὶ τὸ γνωστὸν φαινόμενον τῶν παραλλήλων χωρίων τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων ἀφ' ἐνὸς καὶ Παραλειπομένων ἀφ' ἑτέρου καὶ κυρίως περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις σχέσεως τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' πρὸς τὸ Μασοριτικὸν κείμενον. Ἡ πραγματεία διαιρεῖται εἰς ἕξ κεφάλαια, ἐν μὲν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ μορφή τοῦ λουκιανείου κειμένου, συγκρινομένων τῶν διαφερουσῶν γραφῶν τῶν ἐν λόγῳ παραλλήλων χωρίων πρὸς τὸ Μασορ. καὶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ κωδ. Β (σ. 1-42), ἐν δὲ τῷ β' ἀνακρίνεται διὰ πολλῶν ἡ ἰδιορρυθμία τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' (σ. 13-33), ἐν τῷ γ' ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Παραλειπομένων (σ. 34-52), ἐν τῷ δ' σημειοῦνται τὰ σφάλματα τοῦ προτύπου τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' (53-62), ἐν τῷ ε' ἀποπειρᾶται ὁ σ. νὰ ἐπωφεληθῇ τοὺς Ο' διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τῶν ἐν λόγῳ βιβλίων (63-101) καὶ τέλος ἐν τῷ ς' ἐξετάζει τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῶν Παραλειπομένων καὶ τὴν φιλολογικὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ βιβλία Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων. Τὰ κυριώτερα συμπεράσματα, εἰς ἃ καταλήγει ὁ σ. εἶναι τὰ ἑξῆς: Τὸ λουκιανεῖον κείμενον ἀποτελοῦν ἐπεξεργασίαν τοῦ ἀρχετύπου κειμένου τῶν Ο' πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Ὁ τὰ Παραλειπόμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῶν Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων καὶ ἐδέχθη τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς, ἐν πολλοῖς ὅμως διέσωσε πιστῶς τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον τῶν Παραλειπομένων. Ὁ ἐπιχειρῶν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ Παραλειπόμενα πρὸς πρὸς ἀποκατάστασιν παρεφθαρμένου κειμένου ἐν τοῖς πρὸς αὐτὰ παραλλήλοις τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων πρέπει νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν Παραλειπομένων ἐκ λόγων ὕφους ἐπενεχθείσας ἐπὶ παλαιότερων κειμένων μεταβολάς. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐξάρτησις τῶν Παραλειπομένων ἀπὸ τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων, εἴτε ἄμεσος εἴτε ἔμμεσος ὑπῆρξεν, δὲν δύναται νὰ διακριθῆται ἀσφαλῶς μόνον διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου, ἀλλ' ὑπάρχει ἀνάγκη καὶ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς.

Ἡ διατριβὴ αὕτη συντεταγμένη μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ ἱκανῆς εὐθυκρισίας, ἐφωδιασμένη δὲ καὶ διὰ πίνακος λεπτομεροῦς τῶν

ἐξεταζομένων χωρίων, ἀποτελεῖ ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν συγκριτικὴν μελέτην τοῦ κειμένου τῶν βιβλίων Σαμουὴλ καὶ Βασιλέων καὶ Παραλειπομένων, δὸς δ' εἰπεῖν καὶ εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν (τοῦ κειμένου) ἐξερεύνησιν τῆς μεταφράσεως τῶν Ο'.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

H. Bückers, Die Unsterblichkeitslehre des Weisheitsbuches. Ihr Ursprung und ihre Bedeutung (Alttestam. Abhandlungen, herausg. von Prof. Dr A. Schulz XIII Band, 4 H.) 1938 Münster. Aschendorff. (XII+193 S.) RM 7.30.

Τὰ θεολογικὰ προβλήματα τῆς Σοφίας Σολομῶντος, τοῦ σπουδαιότατου τούτου τῆς Π. Διαθήκης βιβλίου, πόρρω ἀπέχουσι τοῦ νὰ δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς ἐξηγητημένα. Διὰ τοῦτο μετὰ χαρᾶς πρέπει νὰ χαιρετισθῇ ἡ δημοσίευσίς τοῦ παρόντος ἔργου, θέμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ θανάτου διδασκαλία τῆς Σοφίας Σολομῶντος κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ σημασίαν αὐτῆς. Ἐν πρώτοις ἐκθέτει ὁ σ. πιστῶς τὰς περὶ ἀθανασίας, θανάτου, μέσης καταστάσεως, ἀναστάσεως καὶ κρίσεως ἰδέας τῆς Σοφίας Σολομῶντος (σ. 10 - 47), ἔπειτα ἀσχολεῖται περὶ τὰς σχέσεις τῆς περὶ ἀθανασίας καὶ θανάτου διδασκαλίας πρὸς τὴν Π. Διαθήκην (48 - 85), μετὰ ταῦτα ἐξετάζει τὰς περὶ τοῦ ἐπέκεινα βίου παραστάσεις τῆς ἀποκρύφου καὶ τῆς ἑαβδωδικῆς γραμματείας (86 - 135) καὶ ἀκολούθως συγκρίνει τὴν περὶ ἀθανασίας καὶ θανάτου διδασκαλίαν τῆς Σοφίας Σολομῶντος πρὸς τὰς σχετικὰς ἰδέας τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ Παρισμοῦ, τῆς αἰγυπτιακῆς καὶ τῆς βαβυλωνιακῆς θρησκείας (136 - 176). Ἐπακολουθεῖ τὸ συμπέρασμα τῆς πραγματείας (177-181) δυνάμενον νὰ συνοψισθῇ εἰς τὰ ἑξῆς. Ἡ περὶ ἀθανασίας καὶ θανάτου διδασκαλία τῆς Σοφίας Σολομῶντος κατέχει ἰδιάζουσαν καὶ δὴ καὶ ὑπέροχον θέσιν ἐν τῇ ἑσχατολογίᾳ τῆς Π. Διαθήκης, ἀποτελοῦσα πρῶτον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ προηγούμενα βιβλία αὐτῆς. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ἐξωβιβλικῆς ἰουδαϊκῆς γραμματείας, ὡς καὶ τῆς ἑσχατολογίας ἄλλων λαῶν τῆς ἀρχαιότητος, ὑπάρχουσιν ὁμοιότητές τινες, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ καὶ δὴ καὶ σπουδαῖαι διαφοραί. Καὶ ἡ μὲν περὶ ἀθανασίας διδασκαλία τῆς Σοφίας Σολομῶντος ἀποτελεῖ περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν τῆς Π. Διαθήκης ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἢ ἐν τῷ μέσῳ δ' ὅμως τοσοῦτων σχολῶν καὶ γνωμῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος διατήρησις τῆς διαυγείας τῆς

ἑσατολογικῆς διδασκαλίας τοῦ βιβλίου τούτου, ὀφείλεται εἰς ἐπίδρασιν τοῦ ἐμπνέοντος τὸν ἱερὸν συγγραφέα θείου Πνεύματος.

Καίτοι δὲ ἡ πραγματεία αὕτη ἀποτελεῖ μόλις τὰ πρωτόλεια τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τοῦ συγγραφέως, οὔσα διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐν Ρώμῃ παπικοῦ βιβλίου Ἰνστιτούτου, οὐχ ἦν τὸν ὅμως ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν βιβλικὴν ἑσατολογίαν, διαλύει πολλὰς πλάνας ἐπικρατούσας περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλίας τῆς Σοφίας Σολομῶντος καὶ μαρτυρεῖ περὶ τελείας κατοχῆς τῶν τε πηγῶν καὶ τῆς ὑπαρχούσης γραμματείας, ἔτι δὲ καὶ περὶ πνεύματος μεθοδικοῦ καὶ κρίσεως νηφαλίου τοῦ συγγραφέως, ἀπὸ τὸν ὁποῖον πολλὰ δύναται νὰ ἀναμῆνῃ ἡ βιβλικὴ ἐπιστήμη. Ἡ λαμπρὰ αὕτη μονογραφία κατακλείεται διὰ τῶν ἀπαραιτήτων πινάκων προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ τῶν χρησιμοποιομένων βιβλικῶν χωρίων.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

A. Allgeier, Die Chester Beatty-Papyri zum Pentateuch. Untersuchungen z. älteren Überlieferungsgeschichte der LXX. (Studien z. Geschichte u. Kultur des Altertums, XXI Band, 2 Heft) 1938. F. Schöningh-Verlag. Paderborn. (142 S.).

Ἐν ἔτει 1930 ἐπληροφορεῖτο ἄσμενος ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος περὶ τῆς ἀνευρέσεως παπύρων ἀνερχομένων μέχρι τοῦ β' μ. Χ. αἰῶνος καὶ περιεχόντων τμήματα ἐκ πολλῶν βιβλίων τῆς Ἑλληνικῆς Βίβλου, ὧν ἤρξατο μετὰ τινα ἔτη ἡ δημοσίευσίς ἐν Λονδίῳ ὑπὸ τοῦ Kenyon, ὑπὸ τὸν τίτλον Chester Beatty-Papyri. Ἐκ τῆς Π. Διαθήκης ἐδημοσιεύθησαν τῷ μὲν 1935 τεμάχια τῆς Γενέσεως (Fasciculus IV), τῷ δὲ 1936 τεμάχια τῶν Ἀριθμῶν καὶ τοῦ Δευτερονομίου (Fascic. V), ἐφοδιασθέντα διὰ προλεγομένων, apparatus criticus καὶ τινων παρατηρήσεων τοῦ σοφοῦ ἐκδότου. Τὴν κριτικὴν ἐργασίαν ἐπὶ τῶν σπουδαιωτάτων τούτων, εἰς λόγον τοῦλάχιστον ἀρχαιότητος (δ' καὶ β' μ. Χ. αἰῶνος), εὗρημάτων, ἀνέλαθεν ἐν τῇ μετὰ χεῖρας πραγματείᾳ νὰ συνεχίσῃ καὶ συμπληρώσῃ ὁ γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων περιοπουδάστων ἔργων αὐτοῦ καθηγητῆς τῆς ἐρμηνείας τῆς Π. Δ. ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Freiburg i. Br. κ. Allgeier. Μὴ συμμεριζόμενος ἐντελῶς τὰς κριτικὰς πρὸς ἀνασυγκρότησιν τοῦ κειμένου τῶν Ο' ἀρχὰς τοῦ Paul de Lagarde, φρονεῖ εὐλόγως, ὅτι δὲν πρέπει ἐν τῇ ἐξερευνησίᾳ τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου νὰ λησμονῆται, ὅτι πρόκειται περὶ μεταφράσεως ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ ὅτι ἐν ἑκάστῳ χειρογράφῳ πρέπει νὰ λαμβάνηται πρὸ ὀφθαλμῶν καταλλήλως δια-

κριβούμενος και ὁ γλωσσικὸς μεταφραστικὸς ἐκάστου βιβλίου χαρακτηρ. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν δὲ ταύτην μετὰ πλείστης ἐπιμελείας και κριτικῆς ἐπιστάσεως ἐργαζόμενος, ἀποσκοπεῖ οὐχὶ εἰς τὴν συσώρρυσιν ὕλικου, ἀλλὰ εἰς τὴν μεθοδικὴν διονύχισιν ἐπιλογὴν και στάθμης, ἄρα δὲ και ἀπλοποίησιν τοῦ συσσωρευθέντος ἀπειραριθμοῦ ὕλικου. Ἡ πραγματεία διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ἐν μὲν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζονται οἱ δύο πάπυροι τῆς Γενέσεως ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τε τὴν μέχρι τοῦδε γνωστὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου και πρὸς ἀλλήλους (σελ. 16-56), ἐν δὲ τῷ β' ἀνακρίνεται ἡ κριτικὴ ἀξία τοῦ περιέχοντος τεμάχια τῶν Ἀριθμῶν και τοῦ Δευτερονομίου παπύρου, προτασομένης φιλολογικῆς ἐξετάσεως τοῦ μεταφραστικοῦ χαρακτηρὸς τῶν ἐν λόγῳ βιβλίων, ἔπειτα συγκρινομένης τῆς ἐν τῷ παπύρῳ τούτῳ μορφῆς τοῦ κειμένου πρὸς τὴν ἄλλοθεν γνωστὴν ἡμῖν παράδοσιν και μάλιστα τὴν ἐν τοῖς κωδ. Α και Β ἀντιπροσωπευομένην (σ. 57-133) και ἐπακολουθεῖ ἡ περιέχουσα τὴν σύνοψιν και τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης παράγραφος (134-140). Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεῦνης ταύτης, συμπύπτον πρὸς τὸ τοῦ Kenyon, εἶναι ὅτι ἅπαντες οἱ πάπυροι οὗτοι, παρά τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν, ἀναγομένων κατὰ τὸ πλείστον μέχρι τοῦ β' μ. Χ. αἰῶνος, δὲν προσφέρουσιν οὐσιώδεις διαφορὰς ἀπὸ τοῦ κειμένου τῶν κωδ. Α και Β, και ὅτι ἐντεῦθεν συνάγεται ἔνθεν μὲν ἡ ἀρχαιότης τῆς ἐν τοῖς κώδ. τούτοις περιεχομένης παραδόσεως τοῦ κειμένου τῶν Ο', ἔνθεν δὲ ἡ ἀξιοπιστία τῆς παραδόσεως ταύτης. Ὅπως δὴποτε τὸν μῖτον τῆς Ἀριάδνης διὰ μέσου τοῦ λαβυρίνθου τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τῶν Ο' δὲν προσφέρουσιν οὐδὲ οἱ πάπυροι οὗτοι, ἡ δὲ σισύφειος προσπάθεια τῶν ἐρευνητῶν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ μίτου τούτου και πρὸς ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἀρχετύπου ἐν λόγῳ κειμένου θὰ ἐξακολουθήσῃ ὑπὸ τῶς αὐτοῦς δυσμενεῖς ὄρους, ὑφ' οἷς και μέχρι τοῦδε διεξάγεται, μέχρι τῆς ἀνευρέσεως παπυρίνων ἢ ἄλλων χειρογράφων παλαιότερων και ἐπαρκεστέρων. Τοῦτο πᾶν ἄλλο σημαίνει ἢ ὑποτίμησιν τῆς ἀξίας εἴτε τῶν παπύρων Chester Beatty εἴτε ἐργασιῶν, ὡς ἡ μετὰ χεῖρας, ἥτις ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν κριτικῶν προβλημάτων τοῦ κειμένου τῶν Ο' ἀπὸ τε μεθολογοικῆς και ἀπὸ οὐσιαστικῆς ἀπόψεως. Ἰδιαιτέρας ἀναδειξέως χρήζει ὁ ἐνταῦθα ὑποδεικνυόμενος και ἐφαρμοζόμενος συνδυασμὸς τῆς καθαρῶς κριτικῆς ἐπὶ τοῦ κειμένου ἐργασίας μετὰ τῆς φιλολογικῆς ἐργασίας ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ χαρακτηρὸς τῆς μεταφράσεως τῶν Ο'.

H. Junker, Gott und Mensch. 14 S. Sonderdruck aus Pastor bonus. Heft 3/4. 1938.

Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, ἣτις ἀποτελεῖ διάλεξιν τοῦ γνωστοῦ ἐκ περισπουδάστων ἔργων καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὸ Δευτερονόμιον καὶ τοὺς Ἐλάσσονας προφήτας, καθηγητοῦ τῆς ἐρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Ἐκκλησιαστικῇ Σχολῇ τοῦ Trier, ἐξετάζεται ἐν τοῖς κυριωτάτοις καὶ χαρακτηριστικωτάτοις σημείοις αὐτῆς ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ σχέσει αὐτῶν διδασκαλία τῆς Π. Διαθήκης. Τὸ θεμελιῶδες γνώρισμα τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας τῆς Π. Δ. ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἄλλας ἀρχαίας θρησκείας, δὲν εἶναι κυρίως ἢ μονοθεῖα, ἀλλ' ἢ ἰδέα περὶ τοῦ Θεοῦ ὡς δημιουργοῦ τοῦ σύμπαντος ἐκ τοῦ μηδενός, ἣτις δὲν ἀπαντᾷ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ παλαιᾷ θρησκείᾳ. Ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἕκαστος ἄνθρωπος, εἶναι ἐν τῇ Π. Δ. ἄμεσον δημιουργημα τοῦ Θεοῦ, ἐνώπιον τῆς πανσοφίας καὶ παντοδυναμίας τοῦ ὁποίου ὁ εὐσεβὴς αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὡς γῆν καὶ σποδὸν καὶ ἐνώπιον τῆς ἀγαθότητος τοῦ ὁποίου συναισθάνεται τὴν ἁμαρτωλότητα αὐτοῦ καὶ ζῆ «ἐν τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου». Ὁ Θεὸς ὅμως τῆς Π. Δ. δὲν εἶναι μόνον ἅγιος καὶ δίκαιος, ἀλλὰ καὶ οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, τοῦ ὁποίου ἡ μεγίστη πρὸς τὸν ἄνθρωπον εὐεργεσία εἶναι ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν, ἄφεσις οὐχὶ ἔξωτερικῇ, ἀλλ' ἐσωτερικῇ, πνευματικῇ, καὶ δὴ οὐ μόνον ἀρνητικῇ, ἀλλὰ καὶ θετικῇ, οἷονεὶ ἠθικὴ τις ἀναδημιουργία διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐργασία αὕτη, ἀποτελοῦσα περιληψὶν μακροτέρας ἐργασίας τοῦ σ. δημοσιευθείσης ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ, φέρει τὸ γνωρίσματα τῆς ἐμβριθείας, ἐφ' ἣ διακρίνονται πάντα τὰ δημοσιεύματα αὐτοῦ.

Π. Ι. Μ.

J. Goettsberger, Die Bücher der Chronik oder Paralipomenon. Bonn 1939.

Μετὰ πολλοῦ τῷ ὄντι ἐνδιαφέροντος ἀνεμένετο ἐν τῇ ὥραίᾳ ἐρμηνευτικῇ σειρᾷ τῶν βιβλίων τῆς Π. Δ., τῇ γνωστῇ ὑπὸ τὸ ὄνομα Bonner Bibelwerk, ἢ προαγγελθεῖσα ἔκδοσις τῆς ἐρμηνείας τῶν βιβλίων τῶν Παραλειπομένων, ἣτις εἶχεν ἀνατεθῆ εἰς τὸν δόκιμον ἐρμηνευτικὸν κάλαμον τοῦ Καθηγητοῦ J. Goettsberger. Εὐλογον δὲ ἦτο τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ βιβλία τῶν Παραλειπομένων καὶ δεδικοιολογημένη ἢ χαρά, μεθ' ἧς ἐχαιρείσθη ἡ πρὸ ὀλίγου γενομένη ἔκδοσις τοῦ ἀνωτέρω σημειωθέντος ὑπομνήματος εἰς τὰ

βιβλία τῶν Παραλειπομένων, καθ' ὅσον ελάχιστα ἦσαν τὰ μέχρι τοῦδε γραφέντα ὑπομνήματα εἰς τὰ βιβλία ταῦτα, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα εἶχε πως παραμεληθῆ, διότι ἐν αὐτοῖς περιλαμβάνονται γεγονότα, ἀτινα ἐξιστοροῦνται ἤδη ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν Βασιλειῶν. Ἄλλ' ἀκριβῶς αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι πολλὰ ἐξιστορούμενα ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν Βασιλειῶν ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις, παρέχει πλείστα δυσχερείας, πολλάκις ἀνυπερβλήτους, καθ' ὅσον διάφορος ἐν πολλοῖς εἶναι ἡ ἔκθεσις καὶ ἐξιστόρησις ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν Παραλειπομένων. Πολλάκις ὁ ἐρμηνευτὴς εὐρίσκεται εἰς δυσχερῆ τῶ ὄντι θέσιν ἐκεῖ, ἔνθα ἡ ἐρμηνεῖα ἀδυνατεῖ νὰ ἄσῃ τὰς παρουσιαζομένης ἀνωμαλίας καὶ διαφορᾶς. Πολλὰς δὲ τοιαύτας δυσχερείας παρουσιάζουν τὰ βιβλία τῶν Παραλειπομένων καὶ ἔνεκα τοῦ μακροῦ χρόνου, ὅστις χωρίζει τὸν συγγραφέα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐξιστορουμένων γεγονότων, καὶ ἔνεκα τῆς ἀπωλείας τῶν πηγῶν, ὧν χρῆσιν ποιεῖται ὁ σ., καὶ ἔνεκα ἀκόμη τοῦ προδήλου χαρακτήρος, ὃν ὁ σ. ζητεῖ νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ ἔργον, ἐκθέτων γεγονότα, ἀναφερόμενα ἰδίως εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν λατρείαν, ὑπὸ ὠρισμένον πρῶτον, ὑπὸ τὸ ὁποῖον καὶ τὰς πηγὰς καθορᾶ καὶ χρησιμοποιεῖ. Ἡ τάσις ἀφ' ἑτέρου τοῦ σ. τῶν Παραλειπομένων, ὅπως συμπληρώσῃ τὰ βιβλία τῶν Βασιλειῶν, προσφέρων τι νέον ἢ διάφορον, πιστοποιουμένη ἐν πολλοῖς χωρίοις, γεννᾷ δυσεπίλυτα προβλήματα. Ἀπὸ τοῦ Ἱερωνύμου μέχρι τῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν πάντες οἱ περὶ τὸ βιβλίον τῶν Παραλειπομένων ἀσχοληθέντες σημειῶνουν τὸ πλῆθος καὶ τὸ δύσκολον τῆς λύσεως τῶν προβλημάτων. Διὸ καὶ πᾶσα σχετικὴ ἐργασία ἐνέχει ὄλως ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Τοῦ ἀνωτέρου σημειωθέντος ὀγκώδους ὑπομνήματος εἰς τὸ βιβλίον τῶν Παραλειπομένων ὁ σ. προτάσσει ἀξιόλογον εἰσαγωγὴν, ἐν ἣ ἐξετάζει τὸ ὄνομα τοῦ βιβλίου, τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῷ κανόνι, τὸ περιεχόμενον, τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς, τὰς χρησιμοποιηθείσας πηγὰς, τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν ἐξιστορουμένων, τὴν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν τῶν βιβλίων, τὸ κείμενον καὶ τὴν συντελεσθεῖσαν περὶ τὸ βιβλίον ἐργασίαν, ἀρχαιοτέραν καὶ νεωτέραν. Ἡ ἐξέτασις πάντων τῶν εἰσαγωγικῶν ζητημάτων γίνεται μετὰ πολλῆς ἀντικειμενικότητος. Κάτοχος τῶν ζητημάτων ὁ σ. καὶ γνώστης τῶν δοθεισῶν λύσεων, ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων, δὲν παρασύρεται ὑπὸ ὑποθέσεων καὶ εἰκασίων, ἀλλ' ὅπου ὑπάρχουν θετικὰ στοιχεῖα, ἐκεῖ καὶ ἡ σαφὴς καὶ θετικὴ τοῦ σ. θέσις διατυπῶνται. Κατὰ τὸν σ. τὸ βιβλίον τῶν Παραλειπομένων ἐγράφη κατὰ τὸ 300-200 π. Χ. Ἀποκρούει κατ' ἀκολου-

θίαν τὸν Ἑσδραν ἢ Νεεμίαν ὡς συγγραφέα, ὅστις κατὰ τὸν J. Goettsberger παραμένει ἄγνωστος, προσέρχεται ὅμως ἐκ Λευϊτικῶν κύκλων.

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἀκολουθεῖ ἡ ἀπόδοσις τοῦ κειμένου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἑβραϊκοῦ, ἐν ἣ ἰδίᾳ προσπάθεια καταβάλλεται, ὅπως διὰ διορθώσεων ἀρθοῦν αἱ γλωσσικαὶ ἀνωμαλίαι τοῦ κειμένου, παρεχομένου οὕτω κειμένου βασιζομένου ἐπὶ τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης. Κάτωθεν τοῦ κειμένου παρατίθενται σπουδαιότατα ἐρμηνευτικὰ σχόλια. Ἐδῶ δὲ ἀκριβῶς παρατηρεῖ τις τὸν ἔμπειρον ἐρμηνευτικὸν κάλαμον, ὅστις ἐν συντομίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀξιοθαυμάσῳ σαφηνεῖα ζητεῖ νὰ διαλευκάνῃ τὰ σκοτεινὰ κείμενα. Πλεῖστα εἶναι αἱ ἐπιχειρούμεναι νέαι ἐρμηνεῖαι καὶ λύσεις τῶν εἰς ἕκαστον σχεδὸν σίχον ἀναφαινομένων προβλημάτων, διατυπούμεναι πολλάκις μετὰ πειστικῆς δυνάμεως. Ὁ σ. δὲν εἶναι ἐκ τῶν στενῶν φιλολόγων ἀλλὰ, χωρὶς νὰ παραμελῇ οὐδαμῶς καὶ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου ἐπεξεργασίαν καὶ χωρὶς νὰ ἀποφεύγῃ τὴν βάσανον τῶν λέξεων καὶ τὰς λεξικολογικὰς παρατηρήσεις, παρέχει πλεῖστα σχόλια διαφόρου φύσεως πρὸς κατανόησιν τοῦ κειμένου ἀπὸ πάσης πλευρᾶς καὶ ἀνάδειξιν πλήρη τῆς προσωπικότητος τοῦ συγγραφέως. Ἀξιοθαύμαστος τῷ ὄντι εἶναι ἡ ἐνημερότης τοῦ σ. περὶ τὴν συντελεσθεῖσαν ἐργασίαν εἰς ἕκαστον πρόβλημα. Ὑπ' ὅψιν δὲ λαμβάνεται οὐ μόνον ἡ Γερμανικὴ φιλολογία, ἀλλὰ δόλοκληρος ἡ διεθνὴς. Μὴ ὅμως νομισθῆ, ὅτι ὁ σ. συσσωρεῖ τίτλους μόνον ἐργασιῶν. Τοῦναντίον ὁ σ. ἀνακρίνει ἐν δυνατῇ συντομίᾳ τὰς δοθείσας λύσεις καὶ λαμβάνει ὀρισμένην θέσιν ἀπέναντι αὐτῶν, δεχόμενος ἢ ἀπορρίπτων ἢ νέαν ἰδίαν προσκομίζων λύσιν. Οὕτω κατηγοριζόμενον τὸ ὑπόμνημα προώριστα νὰ καταλάβῃ ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ διεθνῇ ἐρμηνευτικῇ φιλολογίᾳ καὶ προσφέρει μεγίστην τῷ ὄντι θετικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἐπιστήμην διὰ τὰς ἐπιχειρουμένας λύσεις, τὴν σαφήνειαν καὶ τὴν μεθοδικότητα τῆς ἐκθέσεως. Πλὴν δὲ τούτων τὸ ὑπόμνημα τοῦτο παρέχει πλεῖστας ἀφορμὰς πρὸς μελέτην προβλημάτων, ἅτινα μέχρι τοῦδε ἢ ἐλάχιστα ἢ οὐδόλως ἔχουν ἐξετασθῆ.

B. ΒΕΛΛΑΣ

W. Michaelis, Das hochzeitliche Kleid. Eine Einführung in die Gleichnisse Jesu über die rechte Jüngerschaft (S. 288). Furche-Verlag. Berlin. 1939 (M. 4.80).

Τὸ μετὰ χεῖρας νέον ἔργον τοῦ ἐν Βέρνῃ καθηγητοῦ τῆς ἐρμηνείας τῆς Κ. Δ. ἀποτελεῖ τὸ β' τεῦχος τῆς εἰσαγωγῆς τούτου εἰς τὰς

παραβολὰς τοῦ Κυρίου, περὶ τοῦ α' τεύχους τῆς ὁποίας ἐγένετο ἡδη λόγος ἐν τῷ προηγουμένῳ τόμῳ τῆς «Θεολογίας». Ἐν μὲν τῷ α' τεύχει ἐξητάσθησαν αἱ περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας παραβολαί, τοῦ δὲ β' θέματα εἶναι αἱ περὶ τῶν ἀληθινῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου δώδεκα παραβολαί, καὶ δὴ αἱ περὶ τοῦ βασιλικοῦ γαμηλίου δείπνου, ὑπὸ τὴν δῆθεν διπλῆν αὐτῶν μορφὴν παρὰ τε τῷ Ματθαίῳ καὶ τῷ Λουκᾷ, καὶ αἱ παρὰ μόνῳ τῷ Λουκᾷ ἀπαντῶσαι παραβολαί περὶ τῆς σειρᾶς ἐν τῷ δείπνῳ καὶ περὶ τῶν ἀξίων προσκεκλημένων, περὶ τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελῶνος, περὶ τοῦ ἀχρήστου δούλου, περὶ τοῦ ἀχαρίστου δούλου, περὶ τῶν δύο ὀφειλετῶν, περὶ τοῦ εὐσπλάγγνου Σαμαρείτου, περὶ τοῦ πλουσίου καὶ πτωχοῦ Λαζάρου, περὶ τοῦ ἄφρονος πλουσίου, περὶ τοῦ ἀδίκου οἰκονόμου, περὶ τοῦ παρακαλοῦντος φίλου καὶ τῆς παρακαλούσης χήρας καὶ περὶ τοῦ Τελῶνου καὶ Φαρισαίου. Προτάσσεται τὸ κείμενον τῆς παραβολῆς ἐν μεταφράσει τοῦ συγγραφέως καὶ ἐπακολουθοῦσι φιλολογικὴ ἀνάλυσις μετὰ κριτικῶν παρατηρήσεων καὶ συσχετίσεως τῶν παραβολῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ δὴ καὶ μετὰ θεολογικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐμβραθύνσεως, κατακλειομένης διὰ καταλλήλων ῥητῶν τῆς Κ. Διαθήκης ἐκφραζόντων τὰ νοήματα τῆς ἐξετασθείσης παραβολῆς. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν παραβολῶν τούτων, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἰκανοποίησιν οὐ μόνον τοῦ ἐπιστημονικοῦ, φιλολογικοῦ τε καὶ θεολογικοῦ διαφέροντος τοῦ ἀναγνώστου, ἀλλὰ καὶ τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τῆς κατηχήσεως καὶ τοῦ κηρύγματος, διεξάγεται κατὰ τρόπον συνδυάζοντα ἐμβριθεῖαν φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς ἐρεῦνης μετὰ σαφηνείας καὶ ὑφῆς πρακτικῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν συναφεῖς εἶναι ἡ ἀποφυγὴ μὲν τοῦ συνήθους φόρτου ὀνομάτων καὶ παραπομπῶν, ὁ συγχρονισμὸς δὲ πρὸς τὰς σημερινὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἑτέρου. Τὰς ἀρετὰς ταύτας, δι' ὧν τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον καθίσταται πολῦτιμον βοήθημα εἰς τὴν κατανόησιν τῶν βαθυστοχάστων παραβολῶν τοῦ Κυρίου, ὀφείλομεν νὰ ἀναδείξωμεν, εἰ καὶ δὲν συμφωνοῦμεν οὔτε ἐν πάσαις ταῖς λεπτομερείαις (π. χ. ἀρνούμεθα ὅτι ἐν ταῖς παραβολαῖς Ματθ. κβ' 1-4 καὶ Λουκ. ιδ' 15-24 πρόκειται περὶ διπλῆς μορφῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς παραβολῆς καὶ ὅτι ἡ ἀντίληψις περὶ μεσσιακοῦ γαμηλίου δείπνου ἐμφανίζεται βραδύτερον ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ κλπ.) οὔτε ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως υἰοθετουμένῃ γνώμῃ περὶ ἀλλοιωτικῆς ἐκ μέρους τῶν Εὐαγγελιστῶν ἐπεξεργασίας τῆς ἀρχικῆς παραδόσεως τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων τοῦ Κυρίου. Πάντως, παρὰ ταῦτα, ὡς παρετηρήσαμεν

καὶ ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ α' τεύχους τῆς περὶ παραβολῶν ἐργασίας τοῦ Michaelis, ἢ περὶ τούτων ἐκδοχῆ καὶ ἡ διαπραγματεύσεις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ καθηγητοῦ, γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων περισπουδάστων ἔργων, τυγχάνει προσεκτικωτέρως καὶ συντηρητικωτέρως τοῦ περιφήμου περὶ παραβολῶν ἔργου τοῦ Ad. Jülicher¹. Π. Ι. ΜΠΡΑΤΕΙΩΤΗΣ

Karl. L. Schmidt, Die Polis in Kirche und Welt. Eine lexikographische und exegetische Studie (111 S.) Evangel. Verlag. Zollikon-Zürich 1940 (Ἑλβ. φρ. 5).

Ἡ σοφὴ αὕτη μελέτη τοῦ τέως ἐν Βόννη καὶ νῦν ἐν Βασιλείᾳ καθηγητοῦ τῆς ἐρμηνείας τῆς Κ. Διαθήκης, γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων σπουδαίων ἔργων, ἦτις ἐδημοσιεύθη ὡς Rektoratsprogramm τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βασιλείας, ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη (κυρίως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1933) ζωηρῶν συζητήσεων περὶ τῆς σχέσεως ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, ὅπερ ὑπῆρξε καὶ τὸ γενικὸν θέμα τοῦ παγκοσμίου χριστιανικοῦ συνεδρίου τῆς Ὁξφόρδης (1937). Μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἀνακρίνεται ἐν αὐτῇ ἡ ἔννοια τῆς λέξεως *πόλις* καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς παραγῶγων ἐν τε τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ καὶ ἐν τῇ ἑλληνιστικῇ ἰουδαϊκῇ καὶ τῇ παλαιᾷ χριστιανικῇ γραμματείᾳ, ἔπειτα ἐξετάζεται ἡ περὶ πόλεως ἑλληνικὴ καὶ ῥωμαϊκὴ διδασκαλία καὶ ἀκολούθως συνάγονται τὰ συμπεράσματα. Ἐν τοῖς σχετικοῖς χωρίοις τῆς Κ. Διαθήκης, ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν Παλαιάν, πρόκειται, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, περὶ ἑσχατολογικῆς καὶ χριστολογικῆς πραγματικότητος, δηλ. περὶ τῆς ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ προφητευσμένης καὶ ἐν τῇ Καινῇ πληρουμένης ἐπουρανίου πόλεως. Ἡ τοιαύτη γνησία χριστιανικὴ ἐκδοχὴ τῆς πόλεως εὔρηται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προχριστιανικὴν, δυστυχῶς δέ, κατ' αὐτόν, ἀντιτίθεται οὐ μόνον πρὸς τὴν ἑλληνιστικὴν ἰουδαϊκὴν (Ἰώσηπος, Φίλων), ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν παλαιότατην ἑλληνικὴν χριστιανικὴν γραμματείαν, διατελοῦσαν δῆθεν ὑπὸ τὴν ζωηροτάτην ἐπίδρασιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ δὲ κατακλις τῆς μελέτης ταύτης εἶναι ὅτι «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ θὰ ἔλθῃ, ὅταν δὲν θὰ ὑπάρχωσι πλέον πολιτεῖαι» καὶ ὅτι «ἡ Ἐκκλησία, εἰς ἣν εἶναι ὑποσημνημένη ἡ βασιλεία αὕτη, εὔρηται καταντικρὺ τῆς πολιτείας, διότι καταρτίζεται διὰ τὴν ἀληθινὴν πολιτείαν, τὴν οὐράνιον πόλιν». Οὕτω κατὰ

¹ Πρὸς ἡμετέραν πραγματείαν «Αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου καὶ ἡ νεωτέρα κριτικὴ» ἐν Ἐπιτηρίδι Θεολογ. Σχολῆς ἔτους 1924.

τὴν παρατήρησιν τοῦ πρυτάνεως E. Staehelin, προλογίζοντας τὸ βιβλίον, ἢ πραγματεία αὕτη «ὀρωμένη ἀπὸ λεπτεπιλέπτου φιλολογικῆς ἐρεῦνης, ἀνυποῦται τέλος εἰς τὴν διαφώτισιν μεγάλων καὶ μεγίστων κόσμων». Καίτοι διαφωνοῦμεν πρὸς τὸν συγγραφέα ἔν τισι σημείοις, καὶ δὴ καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐξ ἐπιδράσεως, ὡς φαίνεται, τοῦ Ad. Harnack ὑποστηριζομένην γνώμην περὶ ὑπερβολικῆς ἐξαρτήσεως τῆς παλαιότητος ἑλληνικῆς χριστιανικῆς γραμματείας ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἣν γνώμην θεωροῦμεν ὡς ἀδικοῦσαν ἄνδρας τῆς περιωπῆς τῶν ἀπολογητῶν, Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ Ὠριγένους καὶ ὡς παραγνωρίζουσαν τὴν τόσον ἐπιτυχῆ αὐτῶν προσπάθειαν πρὸς σύνθεσιν χριστιανισμοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, οὐχ ἦττον ὅμως ὀφείλομεν νὰ ἀναδείξωμεν τὴν πολλαπλὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας ταύτης διαφωτιζούσης θεμελιώδη βιβλικὴν ἔννοιαν οὐ μόνον μετὰ φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς ἐμβριθείας, βιβλιογραφικῆς ἐνημερότητος, ἐξηγητικῆς ἀκριβείας καὶ νηφαλιότητος κρίσεως οὐ τῆς τυχούσης, ἀλλὰ καὶ μετὰ ζήλου χριστιανικοῦ ἀξιοσημειώτου. Ἰδιαιτέρως σημειοῦμεν τὴν ἐνταῦθα παρατηρουμένην χρησιμοποίησιν καὶ τοῦ φωτὸς τῆς νέας ἑλληνικῆς διὰ τὴν κατανόησιν τῆς K. Διαθήκης. Ἐν γένει ἡ ἐργασία εἶναι ἀξία συστάσεως εἰς μελέτην οὐ μόνον τῶν θεολόγων, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλολόγων καὶ αὐτῶν τῶν νομικῶν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ

Γρ. Π. Κασιμάτη, Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Θεσσαλονίκη 1940 (σελ. 29).

Τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, στοιχοῦν παλαιῶ ἑλληνικῶ σχολικῶ ἔθει, συνεορτάζει μετὰ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὴν ἐορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς πανεπιστημιακὴν ἐορτὴν, καθ' ἣν ἐκφωνοῦνται ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν ἐπίκαιροι λόγοι, οἵτινες ἐνδιαφέρουσι πάντα λόγιον καὶ ἰδιαιτέρως τὸν θεολόγον, καθ' ὅσον, καὶ ὅσοι δὲν σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὴν κυρίαν τῆς ἐορτῆς ὑπόθεσιν, πάντως ἀσχολοῦνται περὶ θέματα σχετικὰ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Εἷς ἐκ τῶν μάλιστα ἐνδιαφερόντων τοιούτων λόγων εἶναι καὶ ὁ μετὰ χειρὸς λόγος τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ἀστικοῦ δικαίου κ. Γρηγ. Κασιμάτη, ἐκφωνηθεὶς τῇ 30/1/1938, ἐνθα οὗτος ὑποστηρίζει τὴν ὑπὸ Εὐρωπαίων λογίων διατυπωθεῖσαν γνώμην, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς, οἴκοθεν ὢν ἀτομικὸς καὶ «ἀντικοινωνικὸς», καθίστατο σὺν τῷ χρόνῳ κοινωνικώτερος, καὶ ὅτι εἰς τοῦτο συνετέλεσεν «ἡ πελωρία ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύ-

ματος» ἐν τῷ προσώπῳ μάλιστα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Ἄς ἐπιτρέψῃ ὁμῶς εἰς ἡμᾶς ὁ κ. συνάδελφος νὰ διαφωνήσωμεν πρὸς τε τὴν θέσιν ταύτην καὶ πρὸς ἄλλους τινὰς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ, μὴ στηριζομένους ἐπὶ τῶν πραγμάτων καθ' ἡμᾶς. Ἐν πρώτοις εἶναι ἀσύστατος ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς εὐαγγελικῆς ἐποχῆς, ὡς καθαρῶς θρησκευτικὸς καὶ ψυχικὸς, εἶναι «ἀντιϊστορικὸς καὶ ἀντικοινωνικὸς». Τοῦτο διατείνεται ὁ κ. Κασιμάτης, παραπέμπων εἰς τὸ γνωστὸν βιβλίον τοῦ Unamuno, L'agonie du Christianisme. Ἄλλὰ πῶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «ἀντιϊστορικὸς» ὁ Χριστιανισμὸς τοῦ Ἰησοῦ, ἀφ' οὗ τυγχάνει γνωστὸν, ὅτι οὗτος εἶναι θρησκεία ἱστορικὴ, ἀφ' οὗ ὁ ἰδρυτὴς του εἶναι πρόσωπον ἱστορικόν, ἀφ' οὗ, συμφώνως πρὸς τὴν τελικὴν παραγγελίαν ἐκείνου (πορευθέντες μαθητεύσαντες πάντα τὰ ἔθνη Ματθ. κη' 19, Λουκ. κδ' 47, πρβ. καὶ Ἰωάννου ι' 16 κλπ.) εἶναι θρησκεία παγκόσμιος καὶ ἀφ' οὗ, συμφώνως πρὸς τὴν πρόβλεψιν τοῦ ἀρχηγοῦ του ὑπόκειται εἰς ἀνάπτυξιν καὶ συνυφαίνεται μετὰ τῆς ἱστορίας (Μαρκ. δ' 23 κλπ.); Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ρῶσος φιλόσοφος N. Berdiajew¹, «ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ἱστορικὸς, ἀναγνωρίζει τὸ νόημα τῆς ἱστορίας καὶ ἀναπτύσσει τὴν δρασίον του ἐν τῇ ἱστορίᾳ» καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ «καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ νοήματος τῆς ἱστορίας εἶναι ἔργον τοῦ Χριστιανισμοῦ». Πολὺ περισσότερον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρίζηται ὁ Χριστιανισμὸς ὡς «ἀντικοινωνικὸς», αὐτὸς τοῦ ὁποίου ὁ ἰδρυτὴς «διτήλθεν εὐεργετῶν» (Πραξ. Ἀπ. ι' 38), αὐτὸς ὅστις εἶναι ἡ θρησκεία τῆς ἀγάπης, ἡ θρησκεία ἐν τῇ ὁποίᾳ ἄριστα συνδυάζεται ἀτομισμὸς καὶ κοινωνισμὸς; Ἡ μήπως ὑπάρχει δύναμις κοινωνικωτέρα τῆς ἀγάπης; Εἶναι ἀληθές, ὅτι θεμελιώδη θέσιν κατέχει ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ ἡ ἰδέα τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐξαρτᾶται, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης, ὅπως βλέπομεν πρὸ παντὸς ἐν τῇ γνωστῇ περικοπῇ τοῦ Ματθαίου περὶ μελλούσης κρίσεως (Ματθ. κε' 31-46). Καὶ μόνον δὲ τὴν περικοπὴν ταύτην, ὅταν ἔχη τις πρὸ ὀφθαλμῶν, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι τὸν Χριστιανισμὸν τοῦ Ἰησοῦ «ἀφίνει ἀδιάφορον ἢ κοινωνικὴν πραγματικότης» (πρβ. σελ. 11)². Καὶ ὁμῶς καὶ αὐτὸς ὁ κ. Κασιμάτης

¹ Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit, 1935 σελ. 10 καὶ 8.

² Τὰς κοινωνικὰς ἰδέας τοῦ Εὐαγγελίου ἐφροντίσαμεν νὰ προτάξωμεν τῆς πραγματικῆς ἡμῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρό-

ἀναγνωρίζει (σελ. 16), ὅτι «ἡ ἀρχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ ἀγάπη ὡς μέσον πρὸς τελειοποίησιν καὶ σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀντάλλαγμα διὰ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς» καὶ προσθέτει εὐθὺς ἀμέσως· «ὁ Ἰησοῦς ἀνέπτυξε τὴν ἀρχὴν αὐτὴν μὲ τοὺς προσφορωτέρους τῶν λόγων καὶ τὴν ἐθεμελίωσε μὲ τὸ παράδειγμα». Ἐπίσης γνωρίζει ὁ κ. Κασσιμάτης ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (δ' 44), ὅτι πάντες οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ» (σελ. 19), ὅπερ ἀναμφιβόλως ἦτο ἀπόρροια τῆς περὶ ἀγάπης ἐντολῆς τοῦ Σωτῆρος. Ἄρα ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο οἰκοθεν κοινωνικὸς καὶ ἐπομένως οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ «ἀρχίσῃ ἤδη ὁ Παῦλος νὰ προσδίδῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας περιεχόμενον κοινωνικόν» (σελ. 17), οὐδὲ ἀνέμεμεν ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ κραταίωσιν αὐτοῦ διὰ νὰ «παύσῃ ἡ πίστις μοιραίως νὰ ἀδιαφορῇ διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν» καὶ διὰ νὰ πλησιάσῃ «τὸν ζωντανόν, τὸν πονοῦντα καὶ ἀγωνιζόμενον ἄνθρωπον» (σελ. 12) καὶ νὰ προσλάβῃ «κοινωνικὸν περιεχόμενον» (σελ. 13). Ἄλλ' ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας εἶναι ἱστορία διωγμῶν καὶ αὐτοθυσίας ἀφ' ἐνὸς καὶ ἐντατικῆς ἐξασκήσεως τῆς «κοινῆς ἐντολῆς τῆς ἀγάπης» ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τρόπον προκαλοῦντα τὸν θαυμασμόν τῶν ἔθνικῶν, ἀναφωνούντων περὶ τῶν χριστιανῶν «Ἴδετε πῶς ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ πῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ θυσιασθῶσιν ὑπὲρ ἀλλήλων». Αἱ ὑπάρχουσαι σχετικαὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μαρτυρίαι εἶναι ἀναρίθμητοι καὶ παρέλκει, νομίζομεν, ἡ μνεία αὐτῶν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν κοινωνικὴν διδασκαλίαν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, νομίζομεν, ὅτι ἐπαρκῶς ἀπεδείξαμεν τὴν χριστιανικότητα (οὐχὶ ἑλληνικότητα) αὐτῆς ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μελέτῃ ἡμῶν, ὥστε νὰ εἶναι περιττὸν ἐνταῦθα

βλημα» 1930, (β' ἐκδ. 1939), θεωρήσαντες τοὺς ἀνδρας ἐκείνους ὡς μαθητὰς τῆς «κοινωνιολογικῆς οὐτως εἰπεῖν σχολῆς τοῦ Ἰησοῦ», ἀλλὰ ῥητῶς παρατηρήσαντες (α' ἐκδ. σελ. 8, β' ἐκδ. σελ. 7), ὅτι «κοινωνιολογικὴν σχολὴν λέγοντες, μεταχειριζόμεθα τὸν ὄρον *καταχρηστικῶς* καὶ κατ' ἀναλογίαν καὶ δὴ ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν συνήθη σήμερον ἔννοιαν, διότι οὐ μόνον κοινωνιολογικὴν σχολὴν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἐν ἣ δεσπάζει τὸ οἰκονομικὸν στοιχεῖον, ἀλλ' οὐδεμίαν *πραγματικὴν σχολὴν δὲν ἴδρυσεν ὁ Ἰησοῦς*». Καὶ ὁμως ὁ κ. Κασσιμάτης παραβλέπων τὴν ῥητὴν ἡμῶν ταύτην καὶ κατηγορηματικὴν δήλωσιν, παρατηρεῖ ἐν τῇ ὑποσημ. τῆς σελ. 11 τοῦ μετὰ χειρὸς λόγου του· «Πρέπει ἐντούτοις νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ὅλη διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ ἔχουσα ὡς βᾶσιν τὴν ἐσωτερικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως ὡς πρὸς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν Θεόν, *δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἄποψιν τῆς ὑπάρξεως ἰδίας κοινωνιολογικῆς σχολῆς*».

ἡ ἐπανάληψις τῶν ὄσων εἵπομεν ἐκεῖ. Τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ποιοῦμεθα περὶ πλείστου καὶ ἡμεῖς, καὶ εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας ἀναγνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς (βλ. ἡμέτερον λόγον. «Ἡ διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἐπιβίωσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν», 1938) τὴν μεγάλην ὑπηρεσίαν τοῦ συνδυασμοῦ χριστιανικῆς καὶ ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν φώτων τῆς παιδείας ταύτης πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ θεοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ὅπερ δὲν διστάζομεν νὰ παραδεχθῶμεν προκειμένου καὶ περὶ τῆς κοινωνικῆς αὐτῶν διδασκαλίας. Ἀπὸ τοῦ σημείου ὅμως τούτου μέχρι τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐδανείσθη τὸ κοινωνικὸν του περιεχόμενον ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν ὑπάρχει τεραστία ἀπόστασις. Ἄλλ' οὔτε εἰς τὸν *πραγματισμὸν* τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος δεχόμεθα, ὡς θέλει ὁ κ. Κασσιμάτης, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ πραγματισμὸς οὗτος εἶναι προῖον τῆς ὀρθοφροσύνης τῶν πατέρων τούτων ἀφ' ἑγὸς καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ γνησίου Χριστιανισμοῦ ἀφ' ἑτέρου, παρὰ τῷ ὁποίῳ, ὡς παρατήρησεν ὀρθῶς ὁ φιλόσοφος καὶ παιδαγωγὸς Fr. W. Förster (*Autorität und Freiheit*³ σελ. 40 ἔξ.), ἀριστα συνεδυάθη πραγματισμὸς καὶ ἰδεαλισμὸς. Ἡ ὀρθοφροσύνη καὶ τὸ γνήσιον χριστιανικὸν φρόνημα, ὁμοῦ μετὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, καθωδήγησαν καὶ τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν, ἵνα τηρήσῃ τὴν γνωστὴν συντηρητικὴν τῆς στάσεως ἔναντι τοῦ θεωμαϊκοῦ κράτους καὶ τῶν κοινωνικῶν αὐτοῦ θεσμῶν, οἳ ἦσαν ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἡ δουλεία. Οὔτε ἑλληνικὸς οὔτε νομικὸς τοῦ σκέπτεσθαι τρόπος, ὡς νομίζει ὁ κ. Κασ., ἀλλ' ἀπλούστατα χριστιανικὸς καὶ λογικὸς.

Δὲν θὰ ἐπιουίμεθα τὰς παρατηρήσεις ταύτας, ἐὰν μὴ ἐξελαμβάνομεν τοῦτο ὡς καθήκον ἡμῶν, προκειμένου μάλιστα περὶ θέματος κατὰ μέγα μέρος θεολογικοῦ, εἰς τὴν μελέτην τοῦ ὁποίου ἔτυχε νὰ ἔχωμεν ἐγκύψει ἰδιαίτερος¹. Παρὰ πάντα ταῦτα ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸν σεβασμὸν τοῦ κ. Κασσιμάτη πρὸς τε τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου καὶ πρὸς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, οὓς ἀναγνωρίζει ὡς «μεγάλους ἄνδρας», τῶν ὁποίων τὸ παράδειγμα ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων νομίζει πολὺ ὀρθῶς, ὅτι ὀφείλομεν καὶ σήμερον νὰ ἀκολουθήσωμεν (σελ. 29).

Π. Ι. Μ.

¹ Βλ. καὶ τὸ περὶ δουλείας παράρτημα τοῦ ἡμετέρου ὑπομνήματος εἰς τὴν πρὸς Φιλίμονα ἐπιστολὴν (Ἀθην. 1923).

Mönch Wassilij (im Kloster St. Panteleimon auf dem Athos). Die asketische und theologische Lehre des hl. Gregorius Palamas (1296-1359). Aus dem Russischen übersetzt von P. Hugolin **Landvogt** O. E. S. A. Würzburg 1939 (Das östliche Christentum - Heft 8) σ. 91.

Ὁ πατήρ **Βασίλειος**, ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος ἐν Ἐθῶ ἐφησυχάζων, ἀνέλαβε νὰ πραγματευθῆ τὴν περὶ Θεοῦ καὶ ἀσκητικοῦ βίου διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον τῷ 1936 ἐν ῥωσικῇ γλώσσει, δημοσιευθὲν ἐν τῇ γνωστῇ σειρᾷ «Seminarium Kondakovianum» (Recueil d'études d'Archéologie, Histoire de l'art, Études Byzantines) ἐν Πράγῃ, ἐξ ἧς καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ P. Hugolin Landvogt O.E.S.A. Διαίρεται εἰς τέσσαρα κεφάλαια, ἐν οἷς ἐξετάζονται: Κεφ. I: Ἡ ἀσκητικὴ—γνωσιολογικοθεωρητικὴ βάσις τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Κεφ. II: Οὐσία καὶ ἐνέργεια. Κεφ. III: Τὸ ἄκτιστον θεῖον Φῶς. Κεφ. IV: Ἡ σημασία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ διὰ τὴν ὁρθόδοξον Θεολογίαν.

Παρ' ἡμῖν ἡ προσωπογραφία τοῦ ἐξέχοντος τούτου μυστικοῦ θεολόγου καὶ ἀσκητικοῦ συγγραφέως Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς ΙΔ' ἑκατοντ. ἀκμάσαντος, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον γνωστὴ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ καθηγητοῦ Γρ. Παπαμιχαήλ, Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς (Πετρούπολις-Ἀλεξάνδρεια 1911), ἂν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν μυστικῶν καὶ ἀσκητικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἀποκείνται καὶ σήμερον ἔτι ἀνέκδοτα ἐν διαφόροις χώραις. Ἡ ἐργασία τοῦ πατρὸς Βασιλείου εἶναι ἔτι μᾶλλον εὐπρόσδεκτος, διότι δι' αὐτῆς διαλευκαίνεται ἡ θεωρητικὴ ὄψις τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος, τῆς συνταραξάσης τὸ μοναχικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα κατὰ τὴν ΙΔ' ἑκατοντ. Ἀλλ' ἡ μελέτη προσκτᾶται καὶ ἰδιαιτέραν θεολογικὴν καθόλου σπουδαιότητα, διότι διὰ τοῦ θεολογοῦντος ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐμφανίζεται ἡ τε μυστικὴ καὶ ἡ ἀσκητικὴ, ὡς καὶ ἡ θεολογικὴ γενικώτερον παράδοσις ὑπὸ νέαν ἐκδήλωσιν καὶ ζωὴν.

Ἡ μελέτη συνετάχθη μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας καὶ γνώσεως τῆς σπουδαιότερας ἐπὶ τοῦ θέματος φιλολογίας. Ὁ πατήρ Βασίλειος εἶναι πολλαπλῶς ἄξιος συγχαρητηρίων διὰ τὴν ὠραίαν καὶ πρωτότυπον ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν, ἐν ᾗ ἔκδηλος εἶναι καὶ ἡ ἰδία τοῦ συντάξαντος ἐσωτερικὴ πρὸς τὰ ἐκτιθέμενα συμμετοχὴ καὶ πίστις. Ὁ εὐσεβὴς ἐπιστήμων μοναχὸς τοῦ ἁγίου Ὄρους ἀπέδειξε διὰ τῆς ὑπ' ὄψιν μελέτης του, ὅτι καὶ τὸν καιρὸν «ἡσυχίας» αὐτοῦ ἐπωφελῶς

ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν θεολογίαν τὴν ὀρθόδοξον ἐπλούτισε καὶ γνωστὴν εἰς τοὺς ξένους κατέστησε μίαν ἀξιολογωτάτην θεολογικὴν καὶ μυστικὴν προσωπικότητα τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μελέτη θὰ ἦτο λίαν χρήσιμος καὶ ὠφέλιμος καὶ διὰ τοὺς πολλοὺς ἐν Ἑλλάδι περὶ τὴν Θεολογίαν ἀσχολουμένους, ἐὰν μεταφράζετο καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ

Curt R. A. Georgi, Die Confessio Dosithei (Jerusalem 1672). Geschichte, Inhalt und Bedeutung. München. E. Reinhardt. 1940 (σ. 110) R.M. 4,50.

Εἶναι εὐχάριστος ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἡ Συμβολικὴ Θεολογία ἐπλούτισθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δι' ἐπιστημονικῶν μονογραφιῶν περιστρεφομένων περὶ τὰς γνωστὰς τέσσαρας ἑλληνικὰς Ὁμολογίας πίστεως τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος. Οὕτως ἐν ἔτει 1927 εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος δύο μονογραφίαι, μία μὲν περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Πέτρου Μογίλα ὑπὸ A. Malvy καὶ M. Viller («La confession orthodoxe de Pierre Moghila»), ἑτέρα δὲ περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ὑπὸ R. Schlier («Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel. Sein Leben und sein Glaubensbekenntnis»), προστεθεῖσα εἰς πολλὰς παλαιότερας ὁμοίας καὶ μάλιστα τὰς τοῦ Καθηγητοῦ κ. Δ. Σ. Μπαλάνου. Περὶ δὲ τῶν δύο ὑπολοίπων Ὁμολογιῶν ἐδημοσιεύθησαν νεωστὶ δύο ἕτεροι μονογραφίαι, μία μὲν περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου ὑπὸ I. N. Καρμίρη («Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον Ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ»), ἑτέρα δὲ περὶ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἡ ὡς ἄνω ὑπὸ κρίσιν τοιαύτη τοῦ C. R. A. Georgi. Οὗτος πληροῖ διὰ τῆς ἀξιολογωτάτης ταύτης μελέτης τοῦ λίαν αἰσθητὸν κενὸν ἐν τῇ συμβολικῇ φιλολογίᾳ, ἡ πλήρωσις τοῦ ὁποῖου ἀπαιτῶνται καὶ ἡμᾶς ἐπ' ἐσχάτων, καθόσον ἔλειπεν ἀρτία τις καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης πληροῦσα μελέτη παρὶ τῆς σπουδαιότητος ὀρθοδόξου Ὁμολογίας τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου.

Ὁ σ., διαιρῶν τὴν μελέτην του εἰς τρία τμήματα, πραγματεύεται, μετὰ σύντομον πρόλογον, ἐν μὲν τῷ πρώτῳ (σ. 11-30) διὰ βραχείαν περὶ τῆς ἱστορικῆς καταστάσεως τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰς δύο ἑτεροδόξους Ἐκκλησίας τῆς Δύσεως, ὡς καὶ περὶ τοῦ

βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ συγκληθείσης ἐν Ἱεροσολύμοις τοπικῆς Συνόδου τῷ 1672. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ, τῷ καὶ μεγαλυτέρῳ καὶ σπουδαιότερῳ, τμήματι (σ. 31-91), προβαίνει εἰς ἔκθεσιν τοῦ περιεχομένου τῶν πρακτικῶν τῆς Συνόδου καὶ κυρίως τῆς ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθείσης καὶ υἱοθετηθείσης Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς ὁποίας συγκρίνει ἐπιμελῶς πρὸς τὴν τῆς Ὁρθοδόξου, τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας. Νομίζομεν ὅμως, ὅτι οὐχὶ ὀρθῶς προτάσσεται τοῦ συστηματικοῦ τούτου τμήματος ἡ περὶ τῶν ἐκδόσεων καὶ μεταφράσεων τῶν πρακτικῶν τῆς Συνόδου παράγραφος, ἣτις μᾶλλον εἶχε τὴν θέσιν τῆς ἐν τέλει τοῦ προηγουμένου ἱστορικοῦ τμήματος. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ καὶ τελευταίῳ τμήματι (σ. 92-105) ὁμιλεῖ περὶ τῆς σημασίας τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου, ἀναφέρων τὰς περὶ αὐτῆς κρίσεις τῆς Ὁρθοδόξου, τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Προτεσταντικῆς Θεολογίας. Ἡ μελέτη κατακλείεται διὰ τῆς ἐκθέσεως τῶν συμπερασμάτων τοῦ σ. (σ. 106-107) καὶ τῆς προσθήκης ἐν τέλει τῆς βιβλιογραφίας τοῦ θέματος (σ. 108-110)· δυστυχῶς ὅμως στερεῖται ἀναλυτικῶν πινάκων.

Κρίνοντας γενικῶς τὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Georgi παρατηροῦμεν, ὅτι αὕτη ἐν τῷ συνόλῳ ἀποτελεῖ σοβαρὰν συμβολὴν εἰς τὴν ἀπὸ ἱστορικοδογματικῆς ἐπόψεως γνῶσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα. Οὕτως ὁ σ. καταλήγει εἰς τὸ ὀρθὸν συμπέρασμα, ὅτι εἶναι ἀβάσιμος ἡ θέσις ἑτεροδόξων τινῶν θεολόγων, καθ' ἣν δῆθεν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχε περιπέσει εἰς κατάστασιν ἀπαιδευσίας, νάρκης καὶ ἀπομονώσεως ἀπὸ τῆς Δύσεως· ἡ Ὁμολογία τοῦ Δοσιθέου, προελθοῦσα ἐκ τῆς συναντήσεως τῶν τριῶν μεγάλων χριστιανικῶν Ὁμολογιῶν, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἐναντίου (σ. 12·13, 106). Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ Ὁμολογία αὕτη ὑπέστη ἔν τισι δόγμασι τὴν ἐπίδρασιν τῆς λατινικῆς σχολαστικῆς Θεολογίας· τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἐγράφη ἐν μεγάλῃ σπουδῇ ὑπὸ τοῦ νέου ἀκόμη τὴν ἡλικίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντός του διατελοῦντος Δοσιθέου πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀπειλητικοῦ καὶ ἐπικινδύνου Προτεσταντισμοῦ (σ. 24, 91 κ.ἀλ.). Ἐντεῦθεν, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι σύγχρονοι, οὕτω καὶ ἡ Ὁμολογία αὕτη δὲν εἶναι κανονιστικὸν σύμβολον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας· εἶναι ὅμως ἱστορικὸν μνημεῖον ὑψίστου διαφέροντος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος καθόλου (σ. 107).

Παρά τὰ ἀναμφισβήτητα ὁμῶς πλεονεκτήματα, ἡ πραγματεία τοῦ κ. Georgi παρουσιάζει καὶ ὠρισμένα μειονεκτήματα, ἐξ ὧν ἀναφερομέν τινα: Ἐν πρώτοις, ἐνῶ ὁ σ. ἐπιμελῶς συνέλεξε καὶ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν πᾶσαν τὴν περὶ τὸ θέμα τοῦτο ὑπάρχουσαν ἑτεροδόξον βιβλιογραφίαν, δὲν ἠδυνήθη δυστυχῶς νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀρθόδοξον βιβλιογραφίαν. Παρεκτὸς εὐαριθμῶν ὀρθοδόξων συγγραφῶν, καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐν γερμανικῇ καὶ γαλλικῇ γλώσσῃ, ἃς χρησιμοποιεῖ, δὲν φαίνεται ὅτι γνωρίζει πᾶσαν τὴν εἰς τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἀναφερομένην ὀρθόδοξον φιλολογίαν, οὐδὲ τὰς γενικωτέρας δογματικοσυμβολικὰς συγγραφὰς τῶν νεωτέρων ὀρθοδόξων θεολόγων καὶ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων, ὧν τινων τὰς γνώμας παραλαμβάνει ἐκ δευτέρας καὶ τρίτης χειρός. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας γινώσκει μᾶλλον διὰ μέσου τῶν περὶ αὐτὴν ἀσχοληθέντων ῥωμαιοκαθολικῶν καὶ διαμαρτυρομένων θεολόγων, τῶν ὁποίων τὰς ἐξ ἀγνοίας ἢ ἀντιπαθείας (κληρονομηθείσης ἐκ τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα) προκαταλήψεις καὶ ἡμαρτημένας κρίσεις ἄλλας μὲν υἰοθετεῖ, ὀλίγας δὲ τινὰς ἐπιτυχῶς διορθοῖ. Ἐν μέρει εἰς τοῦτο ἀκριβῶς καὶ ἐν μέρει εἰς τὸ ὅτι ὁ σ. εἶναι ἑτεροδόξος, νοῶν καὶ κρίνων ἐξ ἰδίων τὰ ἄλλότρια, ὀφείλεται καὶ ἡ εὐδιάκριτος τάσις αὐτοῦ, ὅπως ὑπερβάλλῃ τὰς ἐπὶ τὸν Δοσίθεον ἀσκηθείας εὐαριθμούς ἑτεροδόξους ἐπιδράσεις, ὡς π. χ. ἐν σ. 42, 75 κ. ἄλ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ Δοσίθεος, ἑξαπίνης καὶ ἀπροπαράσκευος καὶ ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ἀναγκασθεὶς νὰ γράψῃ ἐν μεγάλῃ σπουδῇ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ προτεσταντικοῦ κινδύνου τὴν Ὁμολογίαν του, εἶδεν ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον νὰ προσφύγῃ πρὸς τὴν ἀπὸ μακροῦ ἐπιτυχῶς διεξάγουσαν τὸν ἀντιπροτεσταντικὸν ἐν τῇ Δύσει ἀγῶνα καὶ ἐγγύτερον τῇ Ὁρθοδόξῳ ἰσταμένην Λατινικὴν Θεολογίαν καὶ ἐκ ταύτης νὰ δανεισθῇ τὰ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν νέων θεωριῶν πνευματικὰ ὄπλα· τοῦτο κυρίως ἐπράξεν ἐν οἷς δόγμασιν ἐνόμιζεν ὅτι ὑφίσταται συμφωνία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς πρὸς τὴν Ῥωμαιοκαθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἐν οἷς ἄρα κοινὰ θὰ ἦσαν καὶ αἱ πρὸς τὸν Προτεσταντισμὸν διαφοραί, ἃς εἶχεν ἀποσαφηνίσει τότε ἡ Ῥωμαιοκαθολικὴ Θεολογία καὶ ἃς φαίνεται ὑπερτονίζων οὗτος ἐξ ἀντιθέσεως μᾶλλον πρὸς τὸν Προτεσταντισμὸν. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τοῦ νὰ ἀναζητῇ τις πανταχοῦ τῆς Ὁμολογίας τοῦ Δοσιθέου λατινικὰς ἐπιδράσεις, ὑπάρχει βεβαίως μεγάλη ἀπόστασις. Εἶναι τῷ ὄντι ἄκρως ἐπισηφὰς νὰ ἐφευρισκῆται ἐκάστοτε ἑτερόδοξος ἐπίδρασις ἐπὶ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν ἡμῶν, ὁμοιάζουσαν ἢ καὶ ταυτιζομένην

ἔτι πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ῥωμαιοκαθολικὴν ἢ προτεσταντικὴν διδασκαλίαν, διότι ἡ ὁμοιότης ἢ ταυτότης πολλῶν ἐξ αὐτῶν ὀφείλεται ἀδιαμφισβητήτως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἢ τε ὀρθόδοξος καὶ ἢ ἑτεροδόξος Θεολογία ἠντλησαν αὐτὰς ἐκ τῆς αὐτῆς κοινῆς πηγῆς, ἥτοι τῆς ἀρχαίας ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐνῶ ἡ ἑτεροδόξος Θεολογία ἀνέπτυξε θεωρητικῶς αὐτὰς ἐνωρίτερον, ἡ ὀρθόδοξος — διὰ τοὺς γνωστοὺς ἱστορικοὺς λόγους — ἔπραξε τοῦτο βραδύτερον στηριχθεῖσα οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἑτεροδόξου Θεολογίας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀρχαίας καὶ ἐν τῇ πράξει καὶ τῇ συνειδήσει τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας συνεχιζομένης καὶ ἀείποτε ζώσης ὀρθοδόξου παραδόσεως.

Περαιτέρω δὲν εἶναι ἀκριβεῖς δύο ἰσχυρισμοὶ τοῦ σ., ἀναφερόμενοι εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β' καὶ τῶν Βυρριτεμβεργίων Λουθηρανῶν θεολόγων γνωστὴν θεολογικὴν ἀλληλογραφίαν, ὅτι δηλ. συγγραφεῖς ταύτης εἶναι ὁ Θεοδόσιος καὶ ὁ Ἰωάννης Ζυγομαλᾶς καὶ ὅτι αὕτη εἶναι παντελῶς ἄμοιρος προσηλυτιστικοῦ σκοποῦ (σ. 15, 80), δι' οὓς λόγους ἀνεπτύξαμεν ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν «Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς» σ. 81 κ. ἔξ. καὶ 122 κ. ἔξ. Ὁμοίως τὸν Κύριλλον Λούκαριν προσωπικῶς ἀνεθεμάτισε μόνον ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος τοῦ 1638, οὐχὶ δὲ καὶ αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἰασίῳ τοῦ 1642 Σύνοδοι (πρόκειται περὶ δύο Συνόδων καὶ οὐχὶ περὶ μιᾶς), ὡς ἀνακριβῶς γράφει ὁ σ. ἐν σελ. 16, παρὰ τὴν δητὴν περὶ τούτου μαρτυρίαν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις τοῦ 1672 Συνόδου: «Οὐκ ἀνεθεμάτισε δὲ τὸν Κύριλλον οὔτε ἡ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῆς ἐπιστολῆς Συνόδου οὔτε ἡ ἐν Γιάσιῳ, οὐ χάριν ποιῶντες Κυρίλλῳ . . . » (Παρὰ Ε. Kimmel, *Monumenta fidei Ecclesiae orientalis*, Jenae 1850, I, 429). Τέλος δὲν εἶναι ἀκριβής, ἢ τοῦλάχιστον σαφής, ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ σ., ὅτι ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος, ὡς Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἠγγήθη μερίδος ἐναντίον τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως (σ. 17), ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους ἑτεροδόξους συγγραφεῖς ὅπως τάναντία ὑποστηρίζοντας. Ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ ὑποκειμενικῶν γνωμῶν τῶν διαφόρων θεολόγων, ἐνῶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ στάσις τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου πρὸς τὸν Κύριλλον Λούκαριν ἦτο οἷαν ἐπέβαλεν αὐτῷ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸ πρὸς τὸν εὐεργέτην του καθῆκον τῆς εὐγνωμοσύνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καθῆκον τοῦ ὀρθοδόξου ἐκείνου ἱεράρχου καὶ θεολόγου, τοῦ θέσαντος ὡς ἔμβλημα τοῦ βίου του τὸ «μηδὲν κατὰ τῆς συνειδήσεως», ὡς ἀλλαχοῦ ἐδεί-

ξαμεν («Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ» ἰδ. σ. 159 κ.ἑξ. καὶ 166 κ.ἑξ.).

I. N. ΚΑΡΜΙΡΗΣ

ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ

Karl Barth, Die Kirchliche Dogmatik I 2. Die Lehre vom Wort Gottes. Prolegomena zur kirchlichen Dogmatik. Verlag Zollikon. Zürich 1939. (1020 S.) Ἑλθ. φρ. 37.

Ὁ παρὼν τόμος εἶναι ὁ β' ἡμίτομος τοῦ Α' τόμου τῆς μεγάλης «Ἐκκλησιαστικῆς Δογματικῆς» τοῦ ἤδη ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Basel διδάσκοντος μεγάλου Ἑλβετοῦ θεολόγου Karl Barth, τοῦ γνωστοῦ ἀρχηγοῦ τῆς διαλεκτικῆς θεολογίας¹. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἡμιτόμοις τούτοις ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἀπὸ περιοπῆς καὶ ἐν εἴδει «προλεγομένων», ἀλλὰ καὶ ἀναλυτικώτατα καὶ διεξοδικώτατα περὶ τῶν μεγάλων τῆς Δογματικῆς προβλημάτων, περιλαμβάνων αὐτὰ ὑπὸ τὸν γενικὸν καὶ χαρακτηριστικὸν τίτλον «Die Lehre vom Wort Gottes» (Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ), τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ θεωρουμένου ὡς τῆς πηγῆς καὶ τοῦ γνώμονος πάσης ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας. Πραγματευθεὶς ἐν τῷ α' ἡμιτόμῳ² περὶ τοῦ ἔργου τῆς τε Δογματικῆς καὶ τῶν Προλεγομένων αὐτῆς, περὶ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς κριτηρίου τῆς Δογματικῆς καὶ περὶ τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ, ἔρχεται ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσῃ τὰ ὑπόλοιπα δογματικὰ προβλήματα, οἷα εἶναι τὰ περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου (ἢ ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁ χρόνος τῆς ἀποκαλύψεως, τὸ μυστήριον τῆς ἀποκαλύψεως), περὶ τῆς ἐκχύσεως τοῦ Ἁγ. Πνεύματος (ἢ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὸν Θεόν, ἢ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ὡς ἄρσις τῆς θρησκείας, ἢ ζωὴ τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ), περὶ τῆς Ἁγ. Γραφῆς (ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ἐλευθερία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ) καὶ περὶ τοῦ κηρύγματος τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ δογματικῆς ἐπόψεως (τὸ ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, ἢ Δογματικὴ ὡς λειτουργία τῆς τε ἀκροωμένης καὶ τῆς διδασκούσης Ἐκκλησίας).

Αἱ ἐνταῦθα ἀναπτυσσόμεναι κυριώτεραι ἰδέαι εἶναι αἱ ἑξῆς: Ἡ

¹ Ὅρα ἡμετέραν πραγματείαν δημοσιευθεῖσαν ἐν τοῖς «Ἐναισίμοις» τοῦ αἰοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου (1930) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ διαλεκτικὴ θεολογία τοῦ Karl Barth καὶ τῶν περὶ αὐτόν».

² Περὶ τὸν α' ἡμίτομον ἠσχολήθημεν διὰ μακρῶν ἐν τῇ *Θεολογίᾳ* (1933 σελ. 279-88) καὶ ἐκεῖ παραπέμπομεν τὸν βουλόμενον νὰ ἐννοήσῃ κάλλιον τὴν παροῦσαν βιβλιοκρισίαν.

ἐνσάρκωσις τοῦ αἰωνίου Λόγου, ὁ Ἰησοῦς Χριστός, εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ πραγματικότητι δὲ τοῦ γεγονότος τούτου ἀποδεικνύει ὁ Θεὸς τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ νὰ εἶναι ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ἡ ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ χρόνος τοῦ Θεοῦ δι' ἡμᾶς, χρόνος προσδοκίας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ ἀναμνήσεως ἐν τῇ Καινῇ. Τὸ μυστήριον τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ αἰώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ προσέλαβεν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ ὑπαρξιν, γενόμενος τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, ὅπως ἀποκαταλλάξῃ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Θεοῦ. Τὸ σημεῖον τοῦ ἐν τῇ ἀναστάσει τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (ἀναστάσει πραγματικῇ, σωματικῇ) ἀποκαλυφθέντος μυστηρίου τούτου εἶναι τὸ θαῦμα τῆς ἐκ τῆς Μαρίας γεννήσεως αὐτοῦ. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ συμβαίνει, καθ' ὅσον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ φωτίζει ἡμᾶς πρὸς ἐπίγνωσιν τοῦ Λόγου αὐτοῦ. Ἐν τῇ πραγματικότητι τοῦ γεγονότος τῆς ἐκχύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ἡμᾶς ἔγκειται ἡ ἐλευθερία ἡμῶν τοῦ νὰ εἴμεθα τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐπιγιγνώσκωμεν, ἀγαπῶμεν καὶ αἰνῶμεν αὐτὸν ἐν τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἐν τῇ ἐκχύσει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δικαίουςα, ἅμα δὲ καὶ ἀποκαταλλάσσουσα παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἀνθρωπίνης θρησκείας. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ χώρα τῆς ἀληθινῆς θρησκείας, πάσης ἄλλης θρησκείας ἀποτελούσης ἄρσιν τῆς θείας ἀποκαλύψεως καὶ ταύτης ἀποτελούσης ἄρσιν πάσης θρησκείας. Πᾶσα ἄλλη θρησκεία καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ὑπερτάτῃ βαθμίδι τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, ἐκτὸς τῆς ἀποκεκαλυμμένης θρησκείας, εἶναι εἰδωλολατρία καὶ προσπάθεια δικαιοσεως διὰ τῶν ἔργων. Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, ὅπου πιστεύεται καὶ ἐπιγιγνώσκεται ἐν τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, ἀναδεικνύει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τέκνα Θεοῦ. Ὁ Θεὸς ὁ λαλήσας πρὸς τὸν Μωϋσέα καὶ τοὺς προφήτας, πρὸς τοὺς Εὐαγγελιστὰς καὶ Ἀποστόλους, ἐξακολουθεῖ νὰ λαλήῃ διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου τούτων πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ Γραφή εἶναι ἅγια καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀποβαίνουσα τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς μαρτυρίαν περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀποκεκρυμμένου Θεοῦ. Ἡ αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας περιορίζεται ὡς ἕμμεσος, σχετικὴ καὶ μορφολογικὴ αὐθεντία διὰ τῆς αὐθεντίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ στηρίζεται. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθερία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ περιορίζεται ἐπίσης ὡς ἕμμεσος, σχετικὴ καὶ μορφολογικὴ ἐλευθερία διὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς Γραφῆς, ἐφ' ἧς ἐδράζεται. Καθ' ὅσον ὁ Θεὸς ἐντέλλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν νὰ λαλήῃ περὶ αὐτοῦ, αὕτη δ' ἐκτελεῖ τὴν ἐν λόγῳ ἐντολήν, κηρύττει

αὐτὸς οὗτος τὴν ἀποκάλυψίν του. Τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καθαρὰ διδασκαλία καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἰδιάζον καὶ ἄμεσον ἀντικείμενον τῆς δογματικῆς ἐργασίας τότε, ὅταν ὁ ἐν αὐτῇ ἐκφραζόμενος ἀνθρώπινος λόγος, κατ' ἐπιβεβαίωσιν τῆς βιβλικῆς μαρτυρίας, παρέχει καὶ δημιουργεῖ ὑπακοὴν εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ Δογματικὴ εἶναι λειτουργία (Funktion) ἅμα μὲν τῆς ἀκροωμένης, ἅμα δὲ τῆς διδασκούσης Ἐκκλησίας. Ἡ Δογματικὴ εἶναι, ὀφείλει νὰ εἶναι ἅμα καὶ Ἡθικὴ καὶ τάνάπαλιν.

Αἱ ἰδέαι αὗται ἀναπτύσσονται ἐνταῦθα μετὰ τῶσαυτης εὐρυμαθείας, πρωτοτυπίας, ἀκριβολογίας δογματικῆς καὶ πίστεως καὶ λόγου δυνάμεως, ὥστε νὰ ἐπιβάλληται ὁ σεβασμὸς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἄλλως φρονοῦντας. Τὸ θεολογικὸν πάθος καὶ καθόλου εἰπεῖν ὁ τρόπος τοῦ θεολογεῖν ὑπενθυμίζει ἐν μέρει μὲν τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἐν μέρει δὲ τοὺς θεολόγους τοῦ Μεσαίωνος καὶ μάλιστα τοὺς σχολαστικούς. Ἰδιαιτέραν δὲ ἱκανοποίησιν αἰσθάνεται ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης τοῦ ἔργου τούτου συναντῶν ἀνὰ πᾶν βῆμα χωρία ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πατερικῆς θεολογίας καὶ ἐν γένει διαπιστῶν τὴν οἰκειότητα τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν θεολογίαν. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν οὐκ ὀλίγα σημεῖα, ἐν οἷς ἔχει νὰ διαφωνήσῃ ὁ ὀρθόδοξος ἀναγνώστης πρὸς τὸν αὐστηρὸν διαμαρτυρούμενον καὶ δὴ καὶ καλβίνειον τοῦτον θεολόγον, ἐν ἄλλοις ὅμως σημείοις διαλαμβάνει τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα καὶ θεμελιώδη χριστιανικὰ δόγματα (ἐν οἷς καὶ τὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας καὶ δὴ καὶ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου) ὑποστηρίζονται μετὰ μεγάλης δυνάμεως, καὶ δὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Χριστολογίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Τὰ μέρη ταῦτα τοῦ ἔργου εἶναι καὶ τὰ πρὸ παντὸς ἄλλου ἐνδιαφέροντα τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον. Μεγάλως ὅμως ἐνδιαφέρουσιν αὐτὸν καὶ αἱ παράγραφοι περὶ θρησκείας καὶ Ἐκκλησίας, περὶ τῆς Δογματικῆς ὡς ἐπιστήμης καὶ περὶ τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ δὴ καὶ περὶ τοῦ φλέγοντος σήμερον ζητήματος τῆς σχέσεως τῆς Καινῆς πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ σελὶς μὴ ἐνδιαφέρουσα τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον. Καὶ κυρίως μὲν εἰπεῖν παρακολουθεῖ ὁ σοφὸς συγγραφεὺς ἐνταῦθα κατὰ πόδας καὶ συζητεῖ πρὸς τὴν ὁμαιοκαθολικὴν ἀφ' ἐνός καὶ τὴν «ἐκκεκοσμηκευμένην» νεοπροτεσταντικὴν θεολογίαν ἀφ' ἑτέρου, πρὸς ἣν δὲν παύεται διαδηλῶν τὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ, παρὰ τινὰς παραχωρήσεις πρὸς αὐτήν. Τὴν δὲ νεωτέραν ὀρθόδοξον θεολογίαν, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον, οὐδαμοῦ ἀναφέρει οὗτος. Ὅμως καὶ παρὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην καὶ παρὰ τὸ πλῆθος

τῶν ἀντιρρήσεων, αἵτινες ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου δύνανται νὰ προβληθῶσι κατὰ πολλῶν σημείων αὐτοῦ, καὶ δὴ καὶ παρὰ τὸ οὐχὶ πολὺ εὐχρηστον αὐτοῦ, τὸ μνημειῶδες τοῦτο ἔργον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀπουσιάζῃ ἀπὸ οὐδεμιᾶς ὀρθοδόξου θεολογικῆς βιβλιοθήκης. Ἀποτελεῖ τοῦτο πηγὴν ἀνεξάντλητον μαθήσεως καὶ σοφίας θεολογικῆς.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

W. Engelmann, Unser Werk. Ein ABC der Inneren Mission 1939. Eckart-Verlag. Berlin. 297 S.

Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον, εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου μετέσχον περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα συνεργάται τῆς ἐν τῇ προτεστάντικῃ Γερμανίᾳ ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς, ἀποτελεῖ εἶδος λεξικοῦ τῆς μεγάλης ταύτης χριστιανικῆς ὀργανώσεως, ἣτις τὰς ῥίζας αὐτῆς σχοῦσα ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, συστηματοποιηθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ J. Wichern καὶ τυχοῦσα μιμήσεως ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον, περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸ χριστιανικὸν ὄνομα. Τοῦ ἔργου προτάσσεται ὄρατος καὶ θερμὸς πρόλογος τοῦ γνωστοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ Rudolf Alex. Schröder ὑπὸ τὸν τίτλον «Werk und Glaube» καὶ ἔπονται ἄρθρα κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν, ἐν οἷς διαφωτίζεται ἐπαρκῶς ἡ ἱστορία καὶ ἡ παροῦσα μορφή τῆς ἐσωτερικῆς ἱεραποστολῆς τῆς Γερμανικῆς εὐαγγελικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βιβλίον τετυπωμένον ἐπὶ ἀρίστου χάρτου καὶ κοσμουμένον καὶ διὰ πολλῶν καὶ καλλίστων εἰκόνων ἀποτελεῖ καὶ ἀπὸ ἐξωτερικῆς ἀπόψεως ἀπόκτημα.

Π. Ι. Μ.

Π. Ι. Παναγιωτάκου, Γάμοι πρώτων εξαδέλφων κατὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τῆς Ἀνατολ. Ὁρθοδ. Ἐκκλησίας καὶ τὸ ἰσχύον ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Ἀστ. κώδικος. Ἀθήνησι 1939 (σελ. 62).

Τοῦ αὐτοῦ, Ἀστικὸς κώδιξ καὶ Ἐκκλησία. Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου. Ἀθήνησι 1940 (σελ. 210).

Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ γάμου καὶ τῆς ἀγαμίας τῶν κληρικῶν. Ἀθήνησι 1940 (σελ. 132).

Ἐν ταῖς πραγματεῖαις ταύταις ὁ φιλόπonos συγγραφεὺς, διδάκτωρ τοῦ Δικαίου καὶ δικηγόρος ἐν Ἀθήναις, πραγματεύεται ἀπὸ ἐπόψεως ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου περὶ σπουδαίων ζητημάτων ἀφορώντων εἰς τὸ δίκαιον τοῦ γάμου, καὶ δὴ καὶ τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν, μετὰ

πολλῆς μαθήσεως καὶ μεγάλου ζήλου, ἐν πνεύματι δὲ συντηρητικω-
τάτῳ καὶ συμφώνῳ πρὸς τὰς παραδόσεις τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας
καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Π. Ι. Μ.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Archimandrit Dr. **Averkios Th. Papadopoulos**, Versuch
einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453. Dissert. München
1938 σ. XVI+107 (μετὰ γενεαλογικοῦ πίνακος).

Ἡ γενεαλογικὴ ἔρευνα τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ οἴκου τῶν Πα-
λαιολόγων καὶ δὴ κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τῶν 300 περίπου
ἔτῶν 1259-1453 εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ὑπ' ὄψιν μελέτης. Αὕτη φέρει
τὴν σφραγίδα τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου τῆς Βυζαντινῆς
Σχολῆς τοῦ Μονάχου, τῆς ὑπὸ τοῦ ἐξαιρετοῦ βυζαντιολόγου καθη-
γητοῦ F. Dölger διευθυνομένης, καὶ ἐκ τῆς ὁποίας πλείσται ἀρισται
ἐπιστημονικαὶ μελέται καὶ διατριβαὶ προῆλθον, εἰς πάντα κλάδον τῆς
βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἀφορῶσαι.

Ὁ πρῶτος περὶ τὸ θέμα ἀσχοληθεὶς εἶναι ὁ γνωστὸς Ducange,
τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον: *Familiae Byzantinae, Lutetiae Parisiorum*
1680, θεωρεῖται μέχρι καὶ τῆς σήμερον κλασικόν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἢ
ἔλλειψις τοῦ πλήθους τῶν πηγῶν, ὡς αὐταὶ πρόκεινται ἡμῖν σήμερον,
τὸ δὲ τὰ προελθόντα ἐκ τούτου σφάλματα καὶ χάσματα, καθίστων
ἀναγκαίαν μίαν νέαν μετ' ἐπιστάσις τῶν πηγῶν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ
θέματος. Ταύτην δ' ἀνέλαβεν, μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμελείας περατώσας,
ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀβέρκιος Παπαδόπουλος. Τὸ θέμα εἶναι ἐκ τῶν
δυσχερεστάτων. Οὐ μόνον διότι ἔδει νὰ μελετηθῶσιν ἀφθονοὶ πηγαί,
ἀπὸ τῶν Ἱστοριῶν μέχρι καὶ τῶν ιδιωτικῶν ἐγγράφων, ἀλλὰ, τὸ καὶ
σπουδαιότερον, ἀπητεῖτο ὀρθὴ παρατήρησις, θετικὴ σύγκρισις καὶ
ἀσφαλὴς ἐξαγωγή ἱστορικῶν εἰδήσεων διὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν
πλήρη προσωπογραφίαν ἐκάστου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων
καὶ τὸν καθορισμὸν τέλος τῆς χρονολογίας τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς δρά-
σεως αὐτοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ ἐργασία διηρέθη εἰς δύο
τμήματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν πραγματεύεται τὰ πρόσωπα τῆς οἰκογενείας,
τῶν ὁποίων ἡ γενεαλογία ἠδύνατο ἱστορικῶς νὰ καθορισθῇ, τὸ δὲ
δεύτερον τὰ ὀνόματα τοῦ οἴκου, τῶν ὁποίων δὲν ἦτο δυνατός ὁ
ἀκριβὴς ἱστορικὸς καθορισμός. Τὸ πρῶτον τμῆμα, τὸ καὶ σπουδαιό-
τερον, διηρέθη εἰς ἑπτὰ (A-G) μέρη, ἐν ἐκάστῳ τῶν ὁποίων ἔρευ-
νᾶται ἡ γενεαλογία τῶν οἰκογενειῶν τῶν αυτοκρατόρων: Μιχαήλ

VIII (1259/82), Ἀνδρονίκου II (1282 - 1328), Ἀνδρονίκου III (1328/41), Ἰωάννου V (1341/76), Ἀνδρονίκου IV (1376/79), Μανουήλ II (1391-1425) καὶ Ἰωάννου VIII (1425/48).

Ἐν τῇ μελέτῃ ἐρευνᾶται ἡ γενεαλογία προσώπων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων κατανεμομένων εἰς ομάδας ἡριθμημένας ἀπὸ τοῦ Nr. 1-195. Ἡ ἐντὸς τοῦ κειμένου δὲ σχηματικὴ παράστασις τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου πλείστων ομάδων, καθιστᾷ ἄνετον τὴν ταχεῖαν γνῶσιν τῆς καταγωγῆς τῶν προσώπων. Ἄλλ' ἔτι ὑποβοηθητικώτεροι εἶναι οἱ ἐν τέλει τῆς πραγματείας ἀκολουθοῦντες πίνακες: α) πάντων τῶν Παλαιολόγων, κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τοῦ μικροῦ αὐτῶν ὀνόματος, β) τῶν συναντωμένων οἰκογενειακῶν ἐκάστου ὀνομάτων (κατ' ἀλφαβητικὴν ὁμοίως σειρὰν), ὡς καὶ ὁ ἀλφαβητικὸς πίναξ τῶν τίτλων ἐκάστου προσώπου. Ὁ προσαρτηθεὶς δὲ γενικὸς σχηματικὸς πίναξ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων καθόλου, ἐν τέλει τῆς μελέτης, καθιστᾷ ἄνετον καὶ θετικὸν τὸν ἔλεγχον τῆς καταγωγῆς ἐκάστου τῶν προσώπων καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἐργατικότητα καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ συγγραφέως καὶ τὴν ἐπαινετὴν αὐτοῦ προσπάθειαν, ὅπως καταστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ οὐ μόνον ἐπιστημονικῶς πλῆρες καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβές, ἀλλὰ καὶ μεθοδικῶς τέλειον.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ